

GROŽNJE VARNOSTI, VARNOSTNA TVEGANJA IN IZZIVI V SODOBNI DRUŽBI

Razreševanje nekaterih terminoloških dilem

Povzetek. Razkorak med dejanskimi in zaznanimi grožnjami varnosti je privedel do mnogih terminoloških problemov. Razvoj netradicionalističnega pojmovanja varnosti je še dodatno prispeval k kognitivni zmedbi, saj smo naenkrat soočeni z vojaškimi, političnimi, gospodarskimi, okoljskimi, terorističnimi, kriminalnimi, zdravstvenimi, identitetnimi in kulturnimi grožnjami varnosti posameznika, družbe, naroda, države ali mednarodne skupnosti. Avtor v nadaljevanju opredeli pomen groženj varnosti, varnostnih tveganj, nevarnosti in varnostnih izzivov ter njihova razmerja. Potrebno pa je tudi razlikovati med grožnjami varnosti, interesom, stabilnosti, miru in vrednotam referenčnih objektov.

Ključni pojmi: varnost, ogrožanje varnosti, tveganja, riziki, izzivi, zaznavanje

Uvod

V obramboslovju in varnostnih študijah se v povezavi z negativnimi družbenimi pojavi, ki zmanjšujejo zaznano ali dejansko varnost, srečujemo z nekaterimi problemi terminološke nezadostne ali dvoumne opredeljenosti, v nekaterih primerih pa celo s pleonazmi. Glavni vzrok za to je kognitivna dilema, ki je povezana s pojavom varnosti. Ta dilema je razvidna že iz trditve W. B. Gallieja iz leta 1962, da je varnost v osnovi sporen koncept. Tudi Buzan (1991) in Patman (1999: 2) po hladni vojni še naprej poudarjata spornost tega koncepta, saj odločitev o tem, kaj varnost je, temelji na subjektivnih prvinah kot so politika, morala, ideologija in podobno. Nenazadnje je že Aristotel v Metafiziki (knjiga 4, 5. poglavje) opozarjal na neujemanje med resnico, izgledom resnice in njenim zaznavanjem.² Izpostavil je tudi nesmiselnost trditve, da je res le tisto, kar zaznavamo, saj se prej ali slej utegne zgoditi nekaj, kar nismo pričakovali. V tem smislu realne grožnje varnosti niso nujno tudi zaznane grožnje varnosti, prav tako pa tudi realno varnostno stanje izbranega referenčnega objekta (posameznika, družbe, države, mednarodne skupnosti itd.) ne ustreza nujno njegovi zaznani varnosti. Ena izmed mnogih posledic prikazane kognitivne dileme je v tem, da dosedanja teoretična in empirična proučevanja pojava varnosti in ogrožanja varnosti

¹ Mag. Iztok Prezelj, mladi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede.

² Za potrebe tega članka je bil uporabljen prevod Aristotelovih ključnih del v angleščino: Irwin in Fine (1995): Aristotle - Selections.

odražajo neenotno razumevanje teh pojavov. V času hladne vojne sta obstajali dve šoli, ki "sta obravnavo varnostne problematike zožili na problem moči (realisti) in miru (idealisti) ter s tem utrdili pojmovanje, da je varnost v glavnem vojaško-politični problem" (Grizold, 1999a:17). Od začetka osemdesetih let dalje pa se začnajo pojavljati širši pristopi (politični programi³ in znanstveni koncepti⁴), ki presegajo dokaj poenostavljeno vojaško-politično razumevanje pojava varnosti družbe, države in mednarodne skupnosti. Tem pristopom je skupno, da varnost referenčnega objekta označujejo kot stanje in dejavnost, ki se izraža ne samo na vojaškem, ampak tudi na gospodarskem, socialnem, okoljskem, političnem, zdravstvenem, humanitarnem in kulturnem področju itn.⁵ Hkrati s takšnim povečanjem kompleksnosti razumevanja varnosti in ogrožanja varnosti po horizontalni ravni, ki je privedla do horizontalne kognitivne dileme, se je povečalo tudi število referenčnih objektov varnosti in ogroženosti,⁶ kar je povzročilo nastanek vertikalne kognitivne dileme. Gre namreč za to, da se je netradicionalistično razumevanje varnosti oblikovalo hkrati s širjenjem dimenzij po horizontali (iz vojaške na gospodarsko, okoljsko, politično, identitetno, kulturno itd.) in referenčnih objektov po vertikali (iz države na mednarodno skupnost, družbo, posameznika itd.). Širitev pojmovanja varnosti od tradicionalističnega k netradicionalističnemu torej ne pomeni samo, da je bilo zaznanih vedno več nevojaških groženj varnosti, povečevalo se je namreč tudi število referenčnih objektov varnosti, to je objektov, ki so lahko ogroženi. Nove dimenzije varnosti so v bistvu lahko nastajale le zaradi novih referenčnih objektov.

Kaj torej označujeta obe izpostavljeni dilemi? Horizontalna kognitivna dilema ponazarja množstvo znanstvenih pristopov, ki med seboj niso v nikakršnem konsenzu, čeprav proučujejo isti pojav (varnost) iz drugega zornega kota. Bistvo vertikalne kognitivne dileme pa lahko povežem z ugotovitvijo Terriffa in sodelavcev (1999: 20), da v znanosti sploh ni konsenza o tem, kateri so referenčni objekti varnosti. Še več, referenčni objekti se prepletajo, saj lahko govorimo o hkratni povezavi varnosti posameznika, družbe, države in mednarodne skupnosti.⁷ Ne gre samo za to, da je včasih težko razlikovati med grožnjami posamezniku, družbi, državi in mednarodni skupnosti. Gre namreč tudi za nekonsistentnost avtorjev, saj mnogi hkrati v eni sapi navajajo več različnih referenčnih objektov varnosti, drugi pa sploh ne navedejo, kateri referenčni objekt imajo v mislih. V tem trenutku je mogoče ugotoviti zgolj to, da je država predstavljala temeljni referenčni objekt varnosti po tradicionalističnem pristopu k razumevanju varnosti, ki je prevladoval

³ Npr. poročili Palmejeve in Brandtove komisije, potem koncept človekove varnosti iz prve polovice devetdesetih (glej Human Development Report, 1994:24) itn.

⁴ Npr. Ullman (1983) z gospodarsko-razvojnim konceptom varnosti, J. Mathews (1989) z ekološko-demografskim konceptom varnosti in kopenhagenska šola z večdimenzionalnim razumevanjem varnosti (glej Buzan, Kelstrup, Lemaitre, Tromer in Waeber, 1990; Buzan, 1991; Buzan, Waeber, de Wilde, 1998).

⁵ S koncem hladne vojne je koncept zunanjih sovražnikov zamenjal koncept virov ogrožanja (Grizold, 1999a: 30, 1999b: 3). To je posledica prehajanja iz tradicionalistično ozkega (vojaškega) razumevanja varnosti in groženj varnosti k netradicionalistično širšemu razumevanju varnosti in groženj varnosti.

⁶ Referenčni objekt varnosti je tisti objekt, ki je v konkretnem primeru ogrožen in mu je bolj ali manj potrebno zagotavljati varnost (Prezelj, 2000:29).

⁷ Za več o razmerjih med koncepti individualne, nacionalne in mednarodne varnosti glej Grizold (1999a: 27 - 34).

v času hladne vojne, vendar pa vedno več avtorjev s področja varnostnih študij navaja nedržavne objekte varnosti kot so narod, družbene skupine ali družba, posameznik, celotno človeštvo ali civilizacija, mednarodna skupnost, okolje, spol⁸ itn.⁹ Ugotovimo tudi lahko, da se temeljni (vojaški) varnostni dimenziji iz časa hladne vojne pridružuje vedno več dimenzij. Obe proliferaciji sta privedli do nekakšne horizontalno-vertikalne mrežne diferenciacije, ki je privedla do kompleksne situacije, v kateri je lahko npr. družba ogrožena s strani vojaških, okoljskih, gospodarskih, političnih, kulturnih, identitetnih, kriminalnih, terorističnih, zdravstvenih idr. virov ogrožanja, hkrati pa vojaške grožnje varnosti ne ogrožajo le družbe, temveč tudi državo, posameznika, narod, mednarodno skupnost, okolje, določeni družbeni spol itd. V tej kompleksnosti je torej potrebno natančno opredeliti predmet proučevanja.

Naslednje ključno vprašanje je, kako poimenovati tiste pojave, ki zmanjšujejo varnost. Terminološki znanstveni in strokovni pleonazem v označevanju teh pojavov je zaenkrat zelo velik. Zelo negativne varnostne pojave se enkrat poimenuje kot grožnje ("threats"), drugič kot tveganja ("risks"), tretjič kot izzive ("challenges"), četrtič kot nevarnosti ("insecurities"), včasih pa celo kot priložnosti ("opportunities"). Konsenz glede uporabe teh terminov ne obstaja, prav tako tudi ni zaslediti njihovih definicij. Posledica je njihova nekonsistentna in neprecizna uporaba, kar lahko ponazorimo na primeru kriminala, ki ga npr. Jordan, Taylor in Mazarr (1999: 248), Heberton in Thomas (1995: 153) ter "Human Development Report" (1994: 30) označujejo kot grožnjo varnosti, Markina (1997: 120) kot izzive varnosti, nekateri drugi pa kar z več poimenovanji hkrati. Denimo Terriff, Croft, James in Morgan (1999) v svoji analizi v posameznih poglavjih identificirajo netradicionalne grožnje varnosti, kamor uvrstijo tudi kriminal, te pa kasneje brez pojasnila (na strani 165) analizirajo kot netradicionalne izzive. Tudi Politi (1997) v svoji študiji o novih evropskih tveganjih ni konsistenten v poimenovalnem smislu, saj trgovanje z mamili najprej opredeljuje kot tveganje, kasneje pa ga označi kot grožnjo.¹⁰

Pri ogrožanju varnosti referenčnega objekta naletimo mnogokrat na različne kontekstualne okvire ogrožanja. Grožnja izbranemu referenčnemu objektu se lahko namreč nanaša na njegovo (1) varnost, (2) interes, (3) stabilnost, (4) mir ali (5) vrednote, kar je označeno z izrazi kot so "grožnja varnosti", "grožnja interesom", "grožnja stabilnosti", "grožnja miru", "grožnja vrednotam" ali pa kar (6) kot grožnja referenčnemu objektu (npr. grožnja posamezniku, državi, družbi, narodu, mednarodni skupnosti, okolju itn.). Pomen različnih kontekstualnih okvirov

⁸ V zadnjem času prodirajo v varnostne študije feministični pristopi, ki jemljejo spol kot referenčni objekt, ki je izpostavljen raznim nevarnostim (fizično nasilje, postilstva in podobno) (glej Terriff in sodelavci, 1999: 82).

⁹ Našteti referenčni objekti varnosti pa ne predstavljajo samo ogroženega objekta, temveč tudi potencialne vire ogrožanja. Tako lahko nastanejo situacije, ko npr. država s svojo aktivnostjo ogroža mednarodno skupnost, drugo državo, manjšinske skupine, posameznika, ženske itn., po drugi strani pa lahko določen posameznik predstavlja grožnjo varnosti ne zgolj drugih posameznikov, temveč tudi držav, družb ali celo mednarodne skupnosti.

¹⁰ Podobno nekonsistentnost pri uporabi izrazov za označevanje pojavov, ki zmanjšujejo varnost družbe in države, je bilo mogoče opaziti pri analizi nacionalnovarnostnih dokumentov evropskih držav v sklopu projekta Hierarhija dokumentov s področja nacionalne varnosti, ki ga je izvajal Obramboslovni raziskovalni center leta 1999.

vsekakor ni identičen. Nekonsistentnost pri praktični uporabi poimenovanj ponazarja primer mednarodnega organiziranega kriminala, ki ga ima Strategic Assessment (1997: 197) za grožnjo ameriškim nacionalnim interesom, Heberton in Thomas (1995: 153) za grožnjo državam EU, Markina (1997: 120) za izzive v Estoniji, Politi (1997) pa za tveganje v Evropi. Kontekstualni pomen ogrožanja izbranega referenčnega objekta je odvisen od našega pojmovanja same varnosti, interesov, stabilnosti, miru in vrednot.

Cilj tega članka je dvojen. V uvodnem delu je bilo potrebno predstaviti nekatere zapletene kognitivno-terminološke dileme, zato da bi v nadaljevanju čim natančneje opredelil posamezne termine in njihova medsebojna razmerja. S tem bi bila vzpostavljena terminološka osnova, na kateri mora temeljiti vsaka bolj ali manj kontinuirano izvajana ocena varnostnih groženj, varnostnih tveganj ali izzivov.

Ogrožanje varnosti

Grožnje varnosti moramo razumeti v kontekstu razmerja do varnosti. Razmerje je deterministično v obe smeri: razumevanje varnosti referenčnega objekta vpliva na identificiranje groženj varnosti tega objekta in obratno. Brez ogrožanja varnosti pojem varnosti sploh ne bi bil spoznaven in torej ne bi obstajal. Sam koncept varnosti je torej mogoče opredeliti z njegovim nasprotjem, podobno kot ne bi mogli označiti nečesa za svetlo ali veliko, ne da bi to razumeli v zvezi s temnim in majhnim. V tem smislu Roland in Moriarty na področju inženiringa systemske varnosti (1990: 3, 7) ugotavljata, da gre pri varnem sistemu za svobodo od nevarnosti in tveganja oziroma možne škode. Tudi Mroz in Wolfers razumeta povezavo med grožnjami varnosti in varnostjo na podoben način. Mroz namreč varnost opredeljuje kot relativno odsotnost škodljivih groženj, Wolfers pa meni, da varnost v objektivnem smislu predstavlja mero za odsotnost groženj pridobljenim vrednotam, v subjektivnem smislu pa pomeni odsotnost strahu, da bodo te vrednote napadene (glej Buzan 1991: 17). Podobno ugotavlja tudi Grizold (1999a: 23, 35) v obramboslovni znanosti, da definicijske prvine varnosti razpoznamo ravno prek njihove nenavzočnosti, podobno kot se zdravje na splošno definira kot nenavzočnost bolezni in potemtakem nezdravje kot navzočnost bolezni. Nasprotje varnosti sta ravno nevarnost oziroma ogroženost, ki sta posledici delovanja različnih ogrožajočih dejavnikov v naravi, družbi in med družbami (Grizold, 1994: 43; 1999a: 35).¹¹

Če je relacija med grožnjami varnosti in varnostjo premosorazmerno nasprotna, potem lahko opredelim varnost izbranega referenčnega objekta kot zaznano ali realno stanje njegove neogroženosti. V netradicionalističnem smislu je potem-

¹¹ Waeuver (1995: 56) se s tem ne strinja, saj meni, da varnost in nevarnost ne predstavljata binarnega nasprotja. Varnost je po njegovem situacija, ko je prisoten varnostni problem in nekaj varnostnih ukrepov, nevarnost pa naj bi bila situacija, ko je prisoten varnostni problem brez varnostnih ukrepov. Ob vsem razumevanju Waeuverjeve trditve se z njo ne morem strinjati, saj so koncepti v človeškem razmišljanju večnoma opredeljeni s svojimi nasprotji: denimo temnopolti ljudje so manj svetli, bolj slabi avtomobili so manj dobri, bolj visoke vzpetine so manj nizke, bolj uspešni in učinkoviti posamezniki so manj neuspešni in neučinkoviti ter nenazadnje objektivno bolj ogrožena družba je manj varna. Nevarnost in ogroženost sta torej nasprotji varnosti.

takem ogrožanje varnosti kakršnokoli stanje, v katerem ni zagotovljen uravnotežen fizični, duhovni in duševni ter gmotni obstoj posameznika, države, družbe in celotne mednarodne skupnosti. V tem smislu naj bi po Ullmanovi (1983:133) definiciji med grožnje nacionalni varnosti sodili vsi tisti dogodki ali sekvence dogodkov, ki grozijo, da bodo v kratkem času drastično znižali kakovost življenja prebivalcev države ali da bodo drastično zožali izbiro možnih političnih reakcij, ki so na voljo državi in privatnim nevladnim subjektom (posameznikom, skupinam ter korporacijam) znotraj države. Če se vprašamo, kaj vse lahko predstavlja grožnjo npr. nacionalni varnosti v okviru tako široke definicije, potem dobimo celotno paleto najrazličnejših pojavov, ki jih lahko označimo kot grožnje nacionalni varnosti: oboroženi vojaški spopadi, teroristični napadi, visoka stopnja kriminala, visoka stopnja težko obvladljivih naravnih in antropogenih nesreč ter nalezljivih bolezni, visoka stopnja kršenja človekovih pravic in svoboščin, zelo slaba gospodarska razvitost, prekomerno kopičenje beguncev in imigrantov itd.¹²

Varnost lahko razumemo v negativnem ali pozitivnem smislu. Če jo razumemo v negativnem smislu, potem ogrožanje varnosti pomeni prisotnost škodljivih groženj, če pa jo razumemo v pozitivnem smislu, potem grožnjo varnosti lahko predstavljajo tudi vsi dejavniki, ki onemogočajo in otežujejo delovanje in povezovalje družbenih (nacionalnih in mednarodnih) mehanizmov ter instrumentov za zagotavljanje varnosti.

Grožnje varnosti, interesom, stabilnosti, miru ali vrednotam referenčnih objektov? V uvodu omenjeni kontekstualni okvir ogrožanja pomeni, da ni dovolj vedeti, kateri referenčni objekt imamo v mislih, ko govorimo o ogrožanju, temveč je potrebno identificirati, kaj točno je pri tem objektu ogroženo. Ogroženi so lahko predvsem njegova (1) varnost, (2) interesi, (3) stabilnost, (4) mir, (5) vrednote, potem celo pravice itd. Na prvi pogled je vseeno, kateri izraz uporabimo, saj ogrožena nacionalna varnost npr. Slovenije hkrati pomeni, da so ogroženi slovenski interesi, stabilnost, mir in vrednote. Z natančnejšim pregledom pa lahko identificiramo pomenske razlike med besednimi sklopi.

Če razumemo varnost kot "stanje, v katerem je zagotovljen uravnotežen fizični, duhovni in duševni ter gmotni obstoj posameznika in družbene skupnosti v razmerju do drugih posameznikov, družbenih skupnosti in narave" (Grizold, 1999a: 23), potem se lahko za grožnje varnosti opredeli tiste pojave (probleme), ki izdatno zmanjšujejo eksistencialno in razvojno varnost (omejujejo eksistenco in zavirajo razvoj) izbranega objekta. Grožnje npr. nacionalnim interesom obsegajo mnogo več prvin kot grožnje nacionalni varnosti. Poleg nacionalne varnosti sodijo v nacionalne interese tudi prizadevanje po "moči in bogastvu države" (Finnemore, 1996: 1 - 2), "iskanje dominantnosti" (Grizold, 1998: 6) ali "maksimizacija nacionalne kompetitivnosti z minimalnimi domačimi političnimi stroški" (Ikkenberry, 1986: 54 - 55, 61). Nacionalni interesi predstavljajo temeljno determinanto politike in so v bistvu generalizacija temeljnih nacionalnih potreb, kamor sodi samoohranjanje, neodvisnost, ozemeljska celovitost, vojaška varnost in ekonomska prosperiteta (Plano in Olton, 1988:10-11).¹³ Širina nacionalnih interesov in groženj nacionalnim interesom je med drugim razvidna tudi iz tabele 1. Art je v tabeli opredelil npr. gospodarski nacionalizem, monopol regionalnega

¹² Za elaboracijo naštetih groženj varnosti in analizo njihovih razmerij glej Prezelj (2000).

hegemonu in represalije drugih vlad nad lastnimi državljani kot grožnje ameriškim interesom. Jasno je, da te postavke ne morejo predstavljati neposredne grožnje ameriški varnosti.

*Tabela 1: Ameriški interesi in grožnje ameriškim interesom
(Art, 1993: 480).*

Ameriški interes	Glavne grožnje ameriškim interesom
Zaščita ZDA pred uničenjem	Razširitev jedrskega orožja
Ohraniti prosperiteto, ki temelji na mednarodni odprtosti gospodarskih sistemov	Gospodarski nacionalizem
Zagotovljen dostop do zalog nafte v perzijskem zalivu	Monopol regionalnega hegemonu
Preprečiti določene vojne	Vojna med velikimi silami v Evropi in na Bližnjem Vzhodu, zasedba Izraela in Južne Koreje
Promocija demokratičnih institucij in humanitarnih vrednot v tujini, kjer je le mogoče	Represalije drugih vlad nad lastnimi državljani

Grožnja stabilnosti referenčnega objekta se povezuje predvsem s pomenom stabilnosti, ki jo lahko razumemo kot mirovanje ali sposobnost referenčnega objekta, da se vrača v ekvilibrij, ali kot relativno invarianco sistemske strukture in sistemskih meja nasproti spremenljivemu svetu. Pri stabilnosti gre za to, da se spremembe npr. v družbi dogajajo znotraj znanih meja, medtem ko se pri grožnji stabilnosti dogaja ravno nasprotno.

Pomen grožnje miru je vezan na razumevanje miru, ki ga lahko, tako kot varnost, razumemo v pozitivnem in negativnem smislu. Grožnja miru torej, če za izhodišče uporabim Galtungovo opredelitev negativnega miru (glej Galtung, 1968), pomeni prisotnost organiziranega nasilja med narodi, državami, etničnimi in rasnimi družbenimi skupinami. Če pa mir razumemo v pozitivnem smislu, potem grožnja miru lahko predstavljajo vsi dejavniki, ki onemogočajo in otežujejo delovanje in povezovanje družbenih (nacionalnih in mednarodnih) mehanizmov ter instrumentov za zagotavljanje miru.¹³

Grožnje vrednotam je potrebno razumeti kot grožnje konceptom, ki vodijo naše selekcijsko obnašanje. Vrednote razumemo kot "normativne standarde ali cilje, ki jih posamezniki, družbe ali narodi zagovarjajo in skušajo udejanjati" (Plano in Olton, 1988:80), ali nekakšne smernice oziroma ideološka izhodišča, ki iz ozadja usmerjajo naše zavestno delovanje. Na podlagi vrednot razlikujemo dobro in željno od slabega in neželnega. Enotnost in moč družbe temeljita na

¹³ Ker so nacionalni interesi subjektivno definirani, pride pri mednarodni interakciji do njihove kongruence, kar je podlaga za skupno akcijo, ali pa do nasprotovanja, kar pa po drugi strani vodi v tekovanje in konflikt (Plano in Olton, 1988:10-11).

¹⁴ Pojem grožnje miru je mogoče še dodatno raztegniti, še posebej če ga razumemo v smislu "Pax Romana".

konsenzu vrednot, družbeni konflikti pa imajo mnogokrat korenine v vrednotni neskladnosti. Ogroženost temeljnih vrednot največkrat izhaja ravno iz vrednotnih neskladnosti.

Poleg naštetih kontekstualnih okvirov ogrožanja lahko v zadnjem času identificiramo še ogrožanje človekovih pravic in podobno. Zanimivo je to, da lahko nek pojav (npr. terorizem) hkrati predstavlja grožnjo posameznikovi varnosti, nacionalni varnosti, mednarodni varnosti, nacionalnim interesom, nacionalni stabilnosti, nacionalnemu miru, temeljnim družbenim vrednotam, človekovim pravicam ipd. Razlog za to je v tem, da vedno ni mogoče povsem ločiti pomenov varnosti, interesov, miru, stabilnosti, vrednot in človekovih pravic. Nenavsezadnje je varnost temeljna vrednota in človekova pravica, ki je v občem človeškem interesu, njen obstoj pa je predpogoj za mir in stabilnost. Ko pa uporabimo npr. izraz "grožnja Sloveniji", imamo lahko v mislih vse zgoraj našteje elemente.

Nevarnosti ali grožnje varnosti?

Flakerjev članek o analizi tveganja (1994) dodatno prispeva k pojasnjevanju predstavljene terminološke kompleksnosti, saj dokaj natančno razdela pomensko razliko med nevarnostjo in grožnjo varnosti.¹⁵ Po njegovem mnenju je pglavitna značilnost postopka analize tveganja, da poskuša ločeno opredeliti in oceniti grožnjo in pa nevarnost, ki jo grožnja prinaša. Če je denimo bananin olupek grožnja, potem se nevarnost, ki nam grozi, nahaja v dejstvu, to je dogodku, da nam na njem spodrsne in pademo. Grožnja je torej nujen pogoj, da smo izpostavljeni nevarnosti, ne pa tudi zadosten pogoj, da se nam kaj pripeti. Se pravi: da nam spodrsne na bananinem olupku, mora biti na tleh olupek (grožnja), vendar pa dejstvo, da je olupek na tleh, še ne pomeni, da nam bo na njem spodrsnilo (nevarnost).¹⁶ Iz Flakerjevega primera lahko potegnemo vzporednice z varnostnim področjem v sodobni družbi: denimo oboroženi spopad v neki državi predstavlja grožnjo posameznikom v smislu nevarnosti, da bi bil nekdo v tem spopadu ubit. Obstoj oboroženega konflikta (grožnja) je nujen predpogoj, da bi lahko sploh kdo bil ubit v vojaškem spopadu (nevarnost), vendar pa to še ne pomeni, da se bo določenemu posamezniku to zgodilo (tveganje - verjetnost). Podobno je obstoj teroristične organizacije v določeni državi (grožnja) predpogoj za izvajanje terorističnih aktivnosti, ki povzročajo civilne žrtve (nevarnost), vendar pa to še ne pomeni, da bo vsak civilist žrtev takega napada (tveganje-verjetnost). Prav tako je lahko določena stopnja etnične heterogenosti ali imigracije zaznana s strani neke družbe kot grožnja varnosti, vendar pa to še ne pomeni, da bo prišlo do žrtev v etničnih konfliktih (nevarnost, ki se uresniči z neko stopnjo tveganja).

¹⁵ Flaker je razvil teorijo analize tveganja za potrebe socialnega dela oziroma tistih strokovnjakov, ki so odgovorni za varnost ljudi in za nevarnost, da bodo ljudje, obravnavani s strani socialnih služb, ogrožali druge ali sebe. Izhodišče potrebe po analizi tveganja je na svojem področju opredelil kot spoznanje, da diagnoza duševne bolezni ali ugotovitev, da je nekdo nerazumen, ne pomeni nujno, da je nevaren. Iz tega je izšel imperativ, da je treba oceniti, kakšno je konkretno tveganje, da se bo človek znašel v situaciji, ki bo realno nevarna zanj in za druge.

¹⁶ Podobno lahko opredelimo prelet letala kot grožnjo, pri kateri obstaja nevarnost, da nam pade na glavo, in skok iz 12. nadstropja tudi kot grožnjo, pri kateri obstaja sto odstotna nevarnost, da se bo skakalec ubil.

Flaker (1994) torej opredeljuje nevarnost kot dogodek oziroma izid, za katerega obstaja določena (empirična ali teoretična) verjetnost, da se bo pripetil (npr. verjetnost, da nam spodrsne na bananinem olupku, verjetnost smrti v oboroženem napadu, verjetnost smrti v kriminalnem ali terorističnem dejanju itn.). Verjetnost nevarnosti pa je tveganje, ki mu je subjekt izpostavljen. V analizi tveganja je torej potrebno izračunati, kolikšna je verjetnost, da se nevarnost uresniči (verjetnost nevarnosti = tveganje), če se ji izpostavimo s tveganim vedenjem. To pomeni, da ima nevarnost status dogodka in je statistično izmerljiva, grožnja pa še ni dogodek, je le okoliščina ali pogoj, da se dogodek zgodi. Ko se grožnja uresniči, je tveganje 100 odstotno in se grožnja izenači z nevarnostjo, ker je predpogoj nevarnosti pripeljal do samega dogodka nevarnosti. To pomeni, da če enkrat že pride do oboroženega spopada ali pa denimo terorističnega napada, potem je vseeno, kateri izraz uporabimo (nevarnost ali grožnja). Grožnja pa ni le (1) nujni pogoj, da se nevarnost lahko zgodi, ampak (2) s svojo gostoto tudi povečuje verjetnost nevarnosti: npr. več terorističnih, kriminalnih in oboroženih skupin obstaja, večja bo nevarnost samih terorističnih in kriminalnih napadov.

Varnostna tveganja

Po koncu hladne vojne se je v družbenih vedah dokaj intenzivno začelo razvijati proučevanje tveganja v družbi. Denimo Beck je že proti koncu hladne vojne analiziral "družbo tveganja", Luhmann je v začetku devetdesetih utemeljeval tako imenovano "sociologijo tveganja" in tudi v Sloveniji je v Časopisu za kritiko znanosti izšla številka o "rizični družbi".¹⁷ Najprimernejše izhodišče za pojasnitev termina tveganje je mogoče najti v Luhmanovem proučevanju te problematike (glej Luhman, 1997), kjer ugotavlja, da je izvor besede "risiko" neznan. Izčrpnih raziskav besede in zgodovine pojma ni, prvi zapisi o njegovi uporabi pa so se pojavili v srednjeveških listinah v povezavi s pomorskimi zavarovanji kot zgodnjimi primeri načrtovanega nadzorovanja tveganja. Pomen tega pojma se je iz gospodarskega področja širil, tako da ga danes najdemo pri številnih znanostih in strokah (denimo pri ekonomiji, statistiki, teoriji odločanja, teoriji iger, psihologiji, obramboslovju, varnostnih študijah itn.). Luhman ugotavlja, da pojem tveganja, ki bi zadoščal znanstvenim zahtevam, ne obstaja. Tradicionalna teorija odločanja namreč predvideva, da se tveganje natančno računa v številkah, v sodobnih netehničnih vedah pa se tveganje večinoma ne računa, poleg tega pa se uporablja od situacije do situacije različno (nekonsistentno). Za avtorje s področja varnostnih študij in obramboslovja je po hladni vojni mogoče ugotoviti, da vojaške grožnje ne zaznavajo več tako intenzivno, zato v terminologiji preusmerjajo

¹⁷ V slovenskem jeziku se v zvezi s tem najprej pojavi dilema, kako prevajati angleški izraz "risk". Slovar slovenskega knjižnega jezika dopušča uporabo izraza tveganje in riziko. Lukšič (1997) je raziskoval različne pomenske odtenke obeh pojmov v slovenskem jeziku, pri čemer je ugotovil, da se oba uporabljata za poimenovanje zelo različnih zadev, sklenil pa je, da bi bilo primerneje uporabljati termin "riziko", saj ponuja večje možnosti za opis lastnosti sodobne družbe kot pa "tveganje". Sam bom vseeno uporabljal termin tveganje, ki se je na področju obramboslovja in varnostnih študij že dokaj uveljavil, seveda pa bom istočasno opozarjal na njegove specifičnosti in pomanjkljivosti.

pozornost iz konkretnih (vojaških) groženj varnosti na manj specifične, ki jih mnogokrat poimenujejo kot varnostna tveganja.¹⁸

Kaj torej pomeni varnostno tveganje v sodobni družbi? Luhman (1997: 21 - 23) opredeljuje razmerji med tveganjem in varnostjo ter tveganjem in nevarnostjo. Glede prvega razmerja ugotavlja, da je v družbi ustaljeno pojmovanje tveganja kot nasprotnega pojma varnosti (antonima). Ker pa stanje absolutne varnosti ni mogoče, se uporablja pojem tveganja za računsko preciziranje stremljenja za varnostjo in mero dosegljivega na pameten način. V drugo razmerje pa uvaja kriterij negotovosti v zvezi s škodo. Na morebitno škodo lahko gledamo kot na posledico lastne odločitve (notranji dejavniki) ali pa zunanjih dejavnikov. V prvem primeru govorimo o tveganju lastne odločitve.¹⁹ V drugem primeru pa govorimo o nevarnosti, ki pa jo pripisujemo predvsem okolju. V tem smislu smo izpostavljeni nevarnostim od zunanjih dejavnikov, odgovornost za tveganja pa nosimo sami s svojimi odločitvami. Luhman ugotavlja, da je od konkretne družbe odvisno, kako bo označila dano situacijo. Načelno je mogoče reči, da so v starejših družbah prej označili nevarnost, v sodobni družbi pa se prej označuje tveganje, saj gre za vedno boljše izkoriščanje danih zmožnosti.

Sodobna družba je družba negotovosti in tveganja, kar je povezano s posledicami sodobne tehnologije (Luhman, 1997: 26) in znanstveno-tehnološkega razvoja (Mali, 1997: 81). Očitno je, da vsaka znanstvena in tehnološka inovacija s seboj prinese določena tveganja in nevarnosti. Kirn (1997) v zvezi s tem ugotavlja, da so tehnološke rešitve včasih predstavljene laični javnosti kot brezhibne v okoljskem smislu (npr. azbest, genetska tehnologija itn.), kasneje pa se izkaže, da ni nobene rešitve brez okoljskega "ostanka", ampak gre samo za zamenjavo enih posledic in odpadkov z drugimi, bolj sprejemljivimi za javnost. Vnaprej sploh ni mogoče predvideti vseh možnih ekoloških posledic uporabe tehnologij in v tem smislu je varno vse, česar ni mogoče dokazati kot škodljivo. Vprašanje je, zakaj v kognitivnem smislu prihaja do tega bolj v modernih kot nemodernih družbah. Mali ugotavlja, da je tveganje kot splošni družbeni problem postalo zaznano šele z začetkom industrializacije, ko se pojavi vrsta nevarnih situacij, ki nastopijo kot posledica samega človekovega delovanja. Kos (1997) pa tveganja povezuje z doseženo stopnjo "socializacije refleksivnosti" modernih družb. To pomeni, da se je občutek tveganja v razvojnem smislu izpostavil in povečal tedaj, ko se je družba začela zavedati, da bogastvo in tveganje izvirata iz istega vira (bolj ali manj razvitih sofisticiranih tehnologij), kar je avtomatično privedlo do nezaupanja v vsakodnevno rutino in ekspertne sisteme ter povzročilo tesnobo in blokado normalnega življenja. Tudi na področju vojaške sociologije je npr. Vogt (1992: 22) ugotavljal, da so moderne industrijske družbe strukturalno neprimerne za vodenje vojne zaradi

¹⁸ Ključna sprememba v zaznavanju groženj varnosti, kot utemeljujeta Williams in Moskos (1997: 27), je prehod od vojaških k nevojaškim grožnjam. V času pred hladno vojno je namreč ključno vlogo igrala grožnja konvencionalnega napada, v času hladne vojne je to vlogo prevzel jedrski napad, po njej pa subnacionalne in nevojaške grožnje, kot so npr. trgovanje z mamili, nenadzirane migracije, socialne patologije, gospodarska stagnacija, degradacija okolja itn.

¹⁹ Ob vsaki odločitvi je prisotna določena stopnja tveganja. Luhman (1997: 26) navaja primer, da tvega tudi tisti, ki na nepreglednem ovinku kljub spodbujanjem ne prehitveva, saj je tako izpostavljen tveganju, da ne bo tako hitro prišel naprej, kot bi lahko, če nasproti ne bi pripeljal noben avto.

visoke občutljivosti na uničevanje, ranljivosti s strani disrupcij in obremenjene s tveganji. Po njegovem mnenju naj bi višja stopnja industrializacije povečevala njeno nesposobnost za vodenje vojne in branjenje. Občutljivost sodobnih industrijskih družb na disrupcije naj bi bila velika predvsem zaradi njihove visoke diferenciranosti in kompleksnosti, kar Vogt strne v pet dejavnikov.

1. Delovanje industrijsko razvite družbe se lahko zelo enostavno zaustavi že z uporabo manjše sile oziroma poškodovanjem nekaterih strateških vozlišč (elektrarne), centraliziranih sistemov oskrbe (voda, elektrika, ogrevanje), pomembnih komunikacijskih sistemov (telefonske in računalniške mreže) ali transportnih poti (avtoceste, letališča, pristanišča).

2. Obsežna stopnja razvoja je razvite industrijske družbe privedla na sam rob samouničenja, saj imajo v svojem ustroju številne civilne "industrijske bombe" (v obliki jedrskih elektrarn, kemičnih tovarn, rafinerij itn.), ki pomenijo veliko potencialno nevarnost že v miru, kaj šele v vojni.

3. Industrijska civilizacija, ki temelji na koncentraciji življenja in dela v velikih mestih, je zelo občutljiva na večje in daljše motenja oskrbe, kar lahko vitalno ogroža njihovo preživetje;

4. Industrijske družbe so močno odvisne od delovanja svetovnega trgovskega sistema, ki omogoča ter zagotavlja uvoz in izvoz surovin, izdelkov in storitev;

5. Intenzivna degradacija okolja na račun družbenega razvoja povzroča stanje "nenehne vojne človeka z naravo".

V razvijajočih se industrijskih družbah je torej velika stopnja tveganja, ki se hkrati povezuje z velikim napredkom (dobičkom). Različni avtorji (npr. Roland in Moriarty, 1990: 302, 6; Luhman, 1997: 16) ugotavljajo, da vsaka tvegana situacija s seboj ne prinaša samo verjetnosti soočenja z destabilizirajočim pojavom, ampak tudi možnost dobička. V sodobni družbi bi bilo zelo težko kaj pridobiti in doseči brez neke stopnje tveganja, zato sistemi (posamezniki, družbe, države itn.) težijo k temu, da se ne izogibajo tveganjem, iz katerih lahko marsikaj koristnega pridobijo. Roland in Moriarty ugotavljata, da je za kontinuiran razvoj sistemov nujno najti ravnotežje med izogibanjem in sprejemanjem tveganj. Podobno ugotavlja tudi Flaker (1994:1 89), ki izpostavlja produktivnost tveganja, saj je sestavni del človekovega življenja. V tem smislu lahko navedemo primer tveganja jedrske energije za človeštvo, družbo in posamezne države, kot ga navajajo Jordan, Taylor in Mazarr (1999: 21). Iznajdba jedrske energije je namreč rešila problem zmanjševanja zalog fosilnih goriv, ki zelo onesnažujejo okolje, obenem pa je povzročila nastanek najmočnejšega orožja na svetu, omogočila nastajanje jedrskih nesreč in problemov radioaktivnega sevanja. V nekaterih primerih se je s tem dobiček iz tvegane situacije sprevrgel tudi v grožnje varnosti.

Negativna plat družbenega, gospodarskega, tehnološkega, komunikacijskega ipd. razvoja je torej v tem, da vsaka nova razvojna stopnja ne prinaša s seboj samo pozitivnih sprememb, ampak tudi nove grožnje varnosti sodobne družbe. Tabela 2 prikazuje nekaj primerov tovrstnega razmerja.

Z družbenim razvojem povezan proces globalizacije ima torej pozitivne posledice kot so npr. širjenje trgovine, komunikacij, svobode, demokracije, spoštovanja človekovih pravic, hkrati pa prispeva k širjenju tako imenovanih "transnacionalnih groženj varnosti". Danes si lahko celo teroristične in kriminalne skupine po internetu svobodno izmenjujejo informacije, poleg tega pa se visoka

Tabela 2: Razvoj tehnologije nasproti nevarnosti (dopolnitev grafa po Rolandu in Moriartyu (1990: 4)).

Tehnološki napredek (pojav)	Nevarnost
Ogenj	Požari
Nož	Nenamerne in namerne telesne poškodbe
Fosilna goriva	Onesnaževanje atmosfere
Visokohitrostni transportni sistemi	Prometne nesreče
Pesticidi	Strupenost nekaterih elementov prehranjevalne verige
Konzervirana hrana	Karcinogene snovi
Jedrska energija	Sevanje, jedrske eksplozije
Informacijska revolucija	Informacijska vojna, kolaps računalniških sistemov (y2k) ²²
Razvoj vesoljske tehnologije	Vojna zvezd
Genetski inženiring	Spremenjena genetska osnova živih bitij
Razvoj komunikacij	Okrepitev povezanosti terorističnih in kriminalnih skupin, hitro širjenje nalezljivih bolezni

stopnja potovanj in migracij odraža v globalni naravi epidemij, npr. AIDS (glej Strategic Assessment, 1995). Tudi Mandel (1999) proučuje pozitivne in negativne varnostne posledice naraslih mednarodnih transkacij po koncu hladne vojne. Grožnjo oziroma "neposredne in nevarne izzive nacionalni in mednarodni varnosti" po njegovem predstavljajo tiste transakcije, ki jih normativni mehanizmi ne morejo nadzirati in preprečiti:²⁰ ilegalni tokovi orožja, migrantov, nedovoljenih drog in nevarnih materialov, prenašanje nalezljivih bolezni in informacijskih disrupcij.²¹ Najslabše je, če te tokove nadzira nevladna organizirana kriminalna ali teroristična skupina, ki dejansko ni podvržena ali zavezana nobenim normativnim omejitvam. Denimo, infekcijske bolezni ali transferi nevarnih snovi predstavljajo veliko hujše nevarnosti, če v ozadju širjenja stojijo kriminalne in teroristične skupine.

²⁰ Tudi Mandel je, tako kot veliko drugih avtorjev, nekonsistenten pri opredeljevanju transnacionalnih tokov; saj jih enkrat opredeljuje kot grožnje varnosti, drugič pa kot izzive, ne da bi razložil razliko.

²¹ Podobno tudi Human Development Report (1994: 2) uvršča med nove transnacionalne in globalne grožnje varnosti pojave, kot so trgovina z mamili, AIDS, terorizem, onesnaževanje, širjenje jedrskega orožja ipd.

²² Človeška družba torej ravno z lastnim razvojem sama sebi konstruira nekatere nove varnostne grožnje. Ena izmed takšnih informacijskih groženj (groženj temeljni strukturni osnovi sodobne družbe) je bil problem računalniškega hrošča ali "tisočletna elektronska časovna bomba", ki jo je povzročil človek z racionalizacijo pri konstruiranju računalnikov. Namesto štirimestne so vnašali dvomestne letnice, da bi prihranili pomnilnik. Po najbolj ekstremnih ocenah naj bi v začetku leta 2000 nepravilno delovalo okrog 90 % vseh računalnikov na svetu, vprašljivo naj bi bilo tudi pravilno delovanje jedrskih elektrarn in obstajala naj bi celo nevarnost izstrelitve jedrskih raket (glej Reeve in McGhee, 1996). Nič od tega se ob prehodu v leto 2000 ni zgodilo.

Varnostni izzivi

Po koncu hladne vojne so varnostni izzivi pridobili pomembno mesto v besednjaku strokovnjakov in znanstvenikov z varnostnega področja. Obstajajo npr. trditve, da bo "odgovarjanje širokemu spektru novih groženj predstavljalo stalen izziv" (Jordan, Taylor in Mazarr, 1999 :237) ali da bo kompleksna prihodnost podkrepljena z raznimi oblikami nemirov in stalnimi spremembami, ki bodo predstavljale največji posamezni izziv (Ford, 1993: 187 - 193), ter da nestabilnost in nepredvidljivost v Srednji in Vzhodni Evropi predstavljata velik izziv evropski ter svetovni varnosti (Grizold, 1999b: 27). Mnogokrat se varnostne izzive izenačuje z grožnjami varnosti in tveganji, ne da bi bila kjerkoli razvidna pomenska distinkcija. Uporaba tega termina bi morala biti omejena le na določene primere. Če je izziv težka in stimulirajoča naloga, potem zelo težko rečemo, da oboroženi spopadi, teroristični napadi, naravne nesreče, kriminalna dejanja ipd. predstavljajo varnostne izzive sodobnim družbam. Kriminalno dejanje je lahko izziv le samemu storilcu ali pa neke vrste motivacijski izziv operativni kriminalistični oziroma policijski službi (sistemu nacionalne varnosti). Če malce v šali in malce zares potegnemo vzporednice z boleznijo, lahko rečemo, da je epidemija bolezni grožnja edinole bolnikom (družbi), izziv pa za vir bolezni (bakterije, virusi ipd.) in pa morda še za zdravnike, vsekakor pa ne za bolnika. Termin moramo torej uporabljati samo v povezavi z akterji iz sistema nacionalne ali mednarodne varnosti (npr. policija, kriminalistične in protiteroristične službe, vojska, obveščevalne službe, mednarodne varnostne in obrambne organizacije itd.), ki skušajo odpraviti posledice ali preprečiti izbruh grožnje varnosti.

Zaključek

Kognitivna dilema v povezavi z grožnjami varnosti referenčnega objekta označuje razkorak med realnimi in zaznanimi grožnjami varnosti. Ravno ta razkorak je privedel do predstavljenih terminoloških netočnosti in dilem, včasih pa omogočal celo velike manipulacije za doseganje partikularnih ciljev, ki v osnovi sploh niso povezani z grožnjami varnosti. V strokovnem in znanstvenem pisanju je potrebno natančno opredeliti o kakšni ogroženosti izbranega referenčnega objekta govorimo. Težava pa je v tem, da se je razumevanje te problematike z razvojem netradicionalnega razumevanja varnosti še bolj zapletla, saj so poleg novih dimenzij ogrožanja varnosti (politična, gospodarska, okoljska, zdravstvena, teroristična, kriminalna, identitetna, kulturna itd.) postali pomembni tudi novi referenčni objekti varnosti (posamezniki, družba, okolje, spol itd.). Nenazadnje pa smo v članku tudi pokazali pomen kontekstualnega okvira, ki bistveno vpliva na označevanje določenega pojava kot grožnje varnosti.

Ključno vprašanje je, kako po vsej predstavljeni kompleksnosti razumeti ogrožanja varnosti, varnostna tveganja, varnostne izzive in nevarnosti. Izraza "grožnja varnosti" in "nevarnost" še najbolj nedvoumno označita tisto, kar imamo v mislih, ko govorimo o pojavih, ki zmanjšujejo varnost. Ogrožanje varnosti referenčnega objekta je stanje, v katerem ni zagotovljen njegov obstoj in uravnotežen

razvoj, grožnja varnosti pa je pojav, ki lahko povzroči takšno stanje. Grožnja varnosti še ni dogodek, je le okoliščina ali pogoj, da se dogodek zgodi. Ko se grožnja varnosti uresniči (zgodi) govorimo o nevarnosti, ki v tem trenutku obstaja za referenčne objekte. Varnostno tveganje v številskega smislu predstavlja verjetnost, da se bo grožnja varnosti sprožila (prešla iz latentne v manifestno fazo oziroma v nevarnost), v opisno-razvojnem smislu pa se povezuje z negativnimi posledicami razvoja modernih industrijskih družb in zavestnih odločitev. V tem smislu je tveganje ključ do napredka, uresničevanja ciljev, blagostanja ali pa tudi pogube. O varnostnih tveganjih lahko govorimo pri analizi ogrožanja varnosti le v kontekstu obeh opisanih pomenov. Pri uporabi termina varnostni izzivi pa je tudi potrebna velika pazljivost, saj grožnje varnosti in nevarnosti lahko predstavljajo varnostne izzive (težke in stimulirajoče naloge) le varnostnim institucijam, ki se spopadajo z njimi.

Čisto na koncu pa je smiselno navesti še rahel pomislek o negativni vlogi, ki jo dodeljujemo grožnjam varnosti v življenju in razvoju sodobne družbe. Od domnevnega uničenja Atlantide s strani naravne katastrofe je vsaj intuitivno jasno, da lahko z udejanjanjem posameznih groženj varnosti izumre celotna civilizacija. Vendar pa z vso previdnostjo lahko domnevamo, da imajo manjše in neudejanjene grožnje varnosti marsikdaj celo pozitivno vlogo v družbi. Obstajanje neke zunanje grožnje varnosti lahko povečuje kohezivnost, trdoživost, kompetitivnost, konkurenčnost konkretne družbe ali države, pa tudi posameznika in skupine držav. Podobno velja tudi za družbene konflikte, ki imajo poleg negativne vloge mnogokrat celo pozitivni pomen za družbeni razvoj. Ravno skupna zaznavanja groženj varnosti so mnogokrat igrala pomembno vlogo pri oblikovanju družbenih identitet (npr. držav), vrednot in mednarodnih povezav (npr. OZN, Nato), kar pomeni, da so grožnje varnosti sestavni del človekovega razvoja in obstoja.

LITERATURA

- Art, J. Robert (1993): *A Defensible Defense: America's Grand Strategy After the Cold War*, V Art, J. Robert in Waltz, N. Kenneth, *The Use of Force: Military Power and International Politics*, Lanham: University Press of America.
- Buzan, Barry (1991): *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Buzan, Barry, Kelstrup Morten, Lemaitre, Pierre, Tromer, Elizabeta in Waever, Ole (1990): *The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*. London: Pinter Publishers.
- Buzan, Barry, Waever, Ole, de Wilde, Jaap (1998): *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Finnemore, Martha (1996): *National Interests in International Society*. London: Cornell University Press.
- Flaker, Vito (1994): *Analiza tveganja*. Socialno delo, let.33, št.4.
- Ford, Harold (1993): *Estimative Intelligence: The Purposes and Problems of National Intelligence Estimating*. New York: Defense Intelligence College, University Press of America.

- Galtung, Johan (1968): *Peace*. V Sills, David (ur.). *International Encyclopedia of Social Sciences*, New York: The Macmillan Company & The Free Press.
- Grizold, Anton (1994): *The Concept of National Security in the Contemporary World*. *International Journal of World Peace*, let. 11, št. 3.
- Grizold, Anton (1998): *Institucionalizacija zagotavljanja mednarodne varnosti*. V Grizold, Anton (ur.), *Perspektive sodobne varnosti*, Ljubljana: FDV.
- Grizold, Anton (1999a): *Obrambni sistem Republike Slovenije*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Grizold, Anton (1999b): *Evropska varnost*. Ljubljana: TIP, FDV.
- Hebenton, Bill in Thomas, Terry (1995): *Policing Europe: Cooperation, Conflict and Control*. London: St. Martin's Press.
- (1994): *Human Development Report*. New York: UNDP, Oxford University Press.
- Ikenberry, John (1986): *The State and Strategies of International Adjustment*. *A Quarterly Journal of International Relations*, let. XXXIX, št. 1.
- Irwin, Terence in Fine, Gail (prevajalca) (1995): *Aristotle: Selections*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Jordan, Amos, Taylor, William in Mazarr, Michael (1999): *American National Security*. Baltimore: The John's Hopkins University Press.
- Kirn, Andrej (1997): *Tehnološka nujnost okoljskih problemov*. *Raziskovalec*, let. XXVII, št. 3-4.
- Kos, Drago (1997): *Refleksno dojemanje ne-varnosti*. *Časopis za kritiko znanosti*, let. XXV, št. 183.
- Luhman, Niklas (1997): *Pojem rizika*. *Časopis za kritiko znanosti*, let. XXV, št. 183.
- Lukšič, Andrej (1997): *"Das Risiko": riziko ali tveganje*. *Časopis za kritiko znanosti*, let. XXV, št. 183.
- Mali, Franc (1997): *Znanstveno-tehnološki razvoj in njegovi riziki*. *Časopis za kritiko znanosti*, let. XXV, št. 183.
- Mandel, Robert (1999): *Deadly Transfers and the Global Playground: Transnational Security Threats in a Disorderly World*. Westport: Praeger.
- Markina, Anna (1997): *Organised Crime in Estonia: a New Challenge to Security*. V Nyholm, Lars (ur.), *OSCE -A Need for Cooperation: Towards the OSCE's Common and Comprehensive Security Model for Europe for the 21st Century*, Danish United Nations Association.
- Mathews Tuchman, Jessica (1989): *Redefining Security*. *Foreign Affairs*, let. 68, Spring.
- Patman, Robert (1999): *Introduction: Security in a Post-Cold War Context*. V Patman, Robert (ur.), *Security in a Post-Cold War World*. London: Macmillan Press.
- Plano, Jack in Olton, Roy (1988): *The International Relations Dictionary*. Oxford: ABC-CLIO.
- Politi, Alessandro (1997): *European Security: The New Transnational Risks*. Chaillot Papers, št. 29, Paris: Institute for Security Studies WEU.
- Prezelj, Iztok (2000): *Varnost sodobne družbe kot večdimenzionalni pojav (oblikovanje metodološkega modela proučevanja ogrožanja varnosti)*, Ljubljana: FDV, magistrska naloga.
- Reeve, Simon in McGhee, Colin (1996): *The Millenium Bomb*. London: Vision Paperbacks.
- Roland, Harold in Moriarty, Brian (1990): *System Safety Engineering and Management*. New York: John Wiley and Sons.
- (1995): *Strategic Assesment 1995: US Security Challenges in Transition*. Washington: National Defense University, Institute for National Strategic Studies.
- (1997): *Strategic Assesment 1997: Flashpoints and Force Structure*. Washington: National Defense University, Institute for National Strategic Studies.
- Terriff, Terry, Croft, Stuart, James, Lucy in Morgan, Patrick (1999): *Security Studies Today*. Cambridge: Polity Press.
- Ullman, Richard (1983): *Redefining Security*. *International Security*, let. 8, št. 1.
- Vogt, Wolfgang (1992): *"Warless" or "Armyless" Society - Dispute About the Appropriate Paradigm of a Peace-(Military-) Sociology for the Post-Military Era*. št.13, Munchen:

- German Armed Forces Institute (SOWI).
- Waever, Ole (1995): *Securitization and Desecuritization*. V Lipschutz, Ronnie (ur.). *On Security*, New York: Columbia University Press.
- Williams, John Allen in Moskos, Charles (1997): *Civil-Military Relations after the Cold War*, V Bebler, Anton (ur.), *Civil-Military Relations in Post-Communist States: Central and Eastern Europe in Transition*, London: Praeger.